
ÓKOR

Tanulmányok a caesari clementia tárgyköréből

A *Giusto Picone* szerkesztésében megjelent igényes tanulmánykötet tizenöt írást tartalmaz: a munkák a Palermói Egyetemen tartott master-szintű szemináriumának termései, ennek megfelelően tehát a szemináriumot vezető *Giusto Picone* és munkatársai mellett hallgatóik tanulmányai is helyet kaptak a kötetben. A kötet tematikája a *clementia*, a *beneficium* és a *gratia* fogalmai, valamint a nevelés, az erkölcsi *parainesis* és a száműzetés kulcsszavai köré csoportosul. Az egyes tanulmányok rövid áttekintése után a *clementia Caesaris*, valamint a *Pro Marcelló*ban *Cicero* által kifejtettek kapcsán – amelyek több tanulmány tárgyát is képezik – kívánunk további észrevételeket tenni.

A kötet első részének első tanulmánya *Lucia Beltrami* írása (*Il De clementia di Seneca: un contributo per l'analisi antropologica del valore della clementia*) a *clementia* senecai érték kategóriáját elemzi, különös tekintettel a *Seneca* által vázolt *Cinna*- és *Augustus*-képre. *Licina Ricottilli* tanulmánya (*La costruzione della relazione fra poeta e spettatori nei prologhi terenziani*) a költő és a közönség között kiépítendő kapcsolat mibenlétét vizsgálja a *terentiusi* vígjátékok prologusai, különösen a *Hecyra* tükrében, illetve a közönség *benevolentia*jának és *aequanimitas*ának elnyerési lehetőségeit és technikáit elemzi. *Giusto Picone* írása (*Il paradigma Marcello. Tra esilio e clementia Caesaris*) *Marcellus* ügyének tükrében a száműzetés és a *clementia Caesaris* *cicerói* ábrázolását veszi górcső alá. *Antonio De Caro* tanulmánya (*Cum sceleratis an cum bonis civibus? Ironia e riflessione politica nell'orazione pro Ligario*) szintén egy *cicerói* beszédet vizsgál, a *Pro Ligariót*, amelyben a politikai reflexió lehetőségeit elemzi, illetve rávilágít az *ironia* mint szónoki eszköz alkalmazására a *deprecatio* iskolapéldájaként számon tartott *Pro Ligarió*ban – a tanulmány jól kiegészíti *Picone* munkáját, hiszen a *Ligariana* kulcsfogalma szintén (akárcsak a *Pro Marcello*, akár a *Pro rege Deiotaro* esetében) a *caesari clementia* és *sapientia*.

Pietro Li Causi tanulmánya (*Strategie per un ritorno. Il 'gioco' della persuasione e la rappresentazione dell'esilio nelle Epistulae ad Marcellum di*

Cicerone) szintén a Cicero–Marcellus kapcsolatot teszi vizsgálat tárgyává, azonban nem a *Pro Marcello*, hanem kettejük levelezése fényében, ugyanis a Cicero által Marcellus felé megfogalmazott, az önkéntes száműzetésből való visszatérés lehetőségeit, illetve a Marcellusnak adott biztatás és a hazatérésre történő rábeszélés cicerói technikáit elemzi. Rita Marchese munkája (*Disuguaglianza, potere, giochi di ruolo. Processi di formalizzazione del beneficium fra pro Marcello e de beneficiis*) egyfelől szintén a cicerói *Pro Marcelló*ból, másfelől a senecai *De beneficiis*ből indul ki mint forrásból, és ezeket elemezve vizsgálja a győztes Caesar és a szenátorok, illetve a *princeps* és az alattvalók viszonyát, amit a *benefactor* és a *beneficium* elfogadóinak kapcsolataként határoz meg – ennek során teret szentel mind a *gratia*, mind a *dignitas* újradefiniálási lehetőségeinek a hagyományos római értékrend és a kialakuló principátus keretei között.

A kötet második részében az egyetemi hallgatók írásai kaptak helyet. Cinzia Casamento tanulmánya (*Il de clementia e la retorica della persuasione*) a senecai *De clementiá*t mint uralkodótükröt (*speculum principis*) elemzi, amelyben a filozófus a *preceptor* szerepkörét magára öltve a *princeps*hez méltó erények meghatározásával véli közelebb hozni Neróhoz az általa megteremthető új aranykor lehetőségét. Filippo Bosco írása (*Il tema dell'error: esigenze di riscatto e difesa dell'identità in Cicerone e Ovidio*) a cicerói *Pro Marcello* és az ovidiusi *Tristia* meggyőzési technikáit hasonlítja össze; a két mű azért állítható párhuzamba, mivel mind Cicero a Pompeius-hívek, mind Ovidius a saját menthető tévedését, jóhiszemű ballépését hozza fel mentségül, és igyekszik a *dictator*, illetve a *princeps* bocsánatát elnyerni. Alice Accardi munkája (*La prassi dello scambio tra pro Marcello e de officiis*) a *Pro Marcello* és a *De officiis beneficium*-fogalmát veti egybe, és mutatja ki a *De officiis*ben a *beneficium*, a *benefactor* és a *beneficium* elnyerőjének már a *Pro Marcelló*ban is definiált elemeit. Mariachiara Pardo tanulmányában (*La costruzione della figura di Cesare nelle opere di Cicerone: il benefattore tiranno*) a Cicero által alkotott Caesar-kép változásait követi nyomon, különös tekintettel a *De officiis*ben és az első *Philippicá*ban megmutatkozó ábrázolás tekintetében, illetve mutat rá azon folyamatra, amelynek során a *kegyes zsarnok* képének helyét átveszi a *méltán halált érdemlő zsarnok* képe. Francesca Di Garbo írása (La relazione pater–filius come paradigma di autorità. Alcune considerazioni su un sistema di rappresentazione e sulle sue implicazioni funzionali) szintén a *Pro Marcelló*hoz kapcsolódik: a szerző rávilágít a Cicero által Caesarról mint *servator civium*ról festett képre, és ennek a caesari propagandában fellelhető rokon-, illetve ellentétes vonásaira.

Francesco Sampino tanulmánya (*Beneficium, società e potere: una lettura del de beneficiis di Seneca*) munkája az alá- fölérendeltségi viszonyokban adható és kapható *beneficium* senecai fogalmát veszi görcső alá, és ennek kapcsán elemzi a hatalom gyakorlója és az alávetett közti kapcsolatnak a filozófus által vázolt alternatíváit. Simona Rampulla írásában (*Orizzonti incrociati. Il conflitto apparente fra rappresentazione stoica dell'esilio e mos maiorum in Cicerone e Seneca*) a száműzetés etikai vetületeit elemzi a cicerói *De officiis* és a senecai *Consolationes* alapján, rámutatva azon ellentétre, amely a római *mos maiorum* és a sztoikus filozófia között e tekintetben feszül, ugyanis míg az előbbi a száműzetést egyfajta (emberileg és jogilag egyaránt megjelenő), a halálhoz hasonló helyzetet fogja fel addig a sztoikus filozófia éppen a bölcsnek az e körülménnyel szembeni immunitására helyezi a hangsúlyt. Riccardo La Farina munkája (*L'esilio eroico, ovvero la devotio di Cicerone*) Cicero saját száműzetéséről alkotott képét elemzi a száműzetésből való hazatérés után tartott beszédek tükrében, és a forráshelyek alapos elemzésével teszi világossá azon cicerói gondolatmenet következetességét, miszerint a szónok-államférfi az önként vállalt száműzetéssel mentette meg az államot a fenyegető polgárháborútól, tehát nemcsak a Catilina-összeesküvés leleplezésével, hanem a száműzetéssel is *conservator rei publicae*vé vált. Francesca Faraci tanulmányában (*Il non luogo dell'esilio. Una lettura antropologica dello spazio ovidiano*) Ovidius talaj- és identitásvesztettségének élményét dolgozza fel a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto* alapján.

Az alábbiakban a cicerói *Pro Marcello* kapcsán kívánunk néhány észrevételt és kiegészítő megjegyzést tenni, annál is inkább, mivel a kötetben olvasható tanulmányok közel fele valamiképpen e beszédhez, illetve a Cicero–Caesar viszonyhoz kapcsolódik. Caesar 46. július 25-én tért vissza africai hadjáratáról Rómába, Cicero pedig ekkortájt biztonságban érezhette magát Rómában, mivel egyfelől Caesartól megfelelő biztosítékokat kapott, másfelől pedig az új igazgatásban helyet kapott barátai, A. Hirtius és L. Cornelius Balbus, valamint a kegyelmet nyert C. Cassius Longinus, M. Iunius Brutus és P. Cornelius Dolabella jóvoltából.¹ Ebben a történelmi-politikai helyzetben született a Cicero szónoki életműve kései szakaszának egyik jelentős – s egyúttal az ún. *orationes Caesarianae* első – darabja, a *Pro Marcello*, amely látszólag nem más, mint védőbeszéd, ugyanakkor azonban a cicerói állam- és politikaelméleti *corpus* kiemelkedően fontos alkotóeleme. A *Pro Marcellót* – ami látszólag védőbeszéd, valójában azonban a Caesar által Marcus Cla-

1. Dyer, R. R.: *Rhetoric and Intention in Cicero's Pro Marcello*. *Journal of Roman Studies* 1990. 17–30.

udius Marcellusnak adott kegyelem felett érzett hálát kifejező, a *dictator*hoz intézett *oratio* – Cicero nagy valószínűséggel 46 szeptemberében, vagyis még a *Ludi Caesaris* előtt mondta el a szenátusban. A Caesar tiszteletére rendezett ünneppsorozat után jelentősen megromlott a viszony kettejük között, így aligha képzelhető el, hogy a szónok a *Pro Marcelló*ban megfogalmazott magasztalással illette volna a *dictatort*.² A szenátus a 46. április 6-án aratott thapsusi győzelem után számos kitüntetéssel – tizennégy napos ünneppel, a *triumphusok*hoz kirendelt hetenként *lictoral*, három évre szóló *censori*, illetve *praefectus morum* tisztséggel és félisteni attribútumokat megjelenítő szobor felállításával – halmozta el a július végén Africából hazatérő Caesart, s ezek között szerepelt a tízéves időtartamra megszavazott *dictatori* hatalom is.³ A hazatérést követő hetek az ünneppsorozat előkészítésével, Caesar részéről pedig átfogó, többek között a veteránok letelepítésével foglalkozó reformcsomag kidolgozásával telt.⁴ A *dictator* határozottan kiállt békepolitikája mellett, és hajdani ellenségeit és ellenfeleit, így többek között Cicerót is igyekezett megnyerni magának, lévén hogy Pharsalos után ellenségei legtöbbször kegyelmet adott,⁵ némelyeket – Ser. Sulpicius Rufust, M. Iunius Brutust,⁶ Dolabellát és C. Cassius Longinust – pedig kiemelt feladatokkal bízott meg.⁷ Mindezek alapján Cicero leveleiben biztató hírekkel szolgálhatott még száműzetésben élő barátainak, így például Ligariusnak,⁸ Trebianusnak⁹ és Nigidius Figulusnak.¹⁰

Ebben a politikai környezetben került sor a Caesar ellenségei közül egyedülként életben maradt egykori *consul*nak, M. Claudius Marcellusnak adott amnesztiára,¹¹ akiről – Caesar legelszántabb ellenlábásáról – már 46 elején megjelent, *De virtute* című munkájában maga Brutus is elismeréssel nyilatkozott.¹² Marcus Claudius Marcellus az 51-es esztendő egyik *consuljaként* – a híres jogász, Servius Sulpicius Rufus *collegájaként* – hiábavaló-

2. Rochlitz, S.: *Das Bild Caesars in Ciceros 'Orationes Caesarianae'. Untersuchungen zur 'clementia' und 'sapientia Caesaris'*. Studien zur klassischen Philologie 78. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1993. 74.

3. Dio Cass. 43, 14. 3–7; 43, 19, 3. Ehhez lásd Meyer, E.: *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius: Innere Geschichte Roms von 66 bis 44 v. Chr.* Stuttgart–Berlin 1922³. 384; Gelzer, M.: *Caesar, der Politiker und Staatsmann.* Wiesbaden 1960⁶. 257.

4. Dio Cass. 43, 25. sk.; Suet. *Iul.* 40–44; Gelzer 261. skk.; Meyer 410. skk.

5. Dio Cass. 41, 62. sk.; 42, 13. 32. sk.

6. Plut. *Brut.* 5. skk.

7. Rochlitz 74⁵.

8. Cic. *fam.* 6, 13, 2.

9. Cic. *fam.* 6, 10.

10. Cic. *fam.* 4, 13.

11. Cic. *Phil.* 13, 29.

12. Meyer 383.

an fáradozott azon, hogy Caesart visszarendeljék galliai helytartóságából, igyekezett megakadályozni, hogy Caesar távollétében pályázzék a *consulatus*-ra, és több kísérletet tett a Caesar elleni vádemelésre.¹³ Caesar pharsalosi győzelme után a lesbosi Mytilenébe visszavonulva szellemi tevékenységének élt,¹⁴ azonban nem volt hajlandó a *dictator*tól kegyelmet kérni.¹⁵ Cicero 46 augusztusában írott leveleiben igyekezett jobb belátásra bírni, mondván, hogy a caesari kegyelem elutasításával mind vagyonát, mind életét veszélybe sodorja.¹⁶ Cicero számára a szenátus jogainak élharcosa, Marcellus egyet jelentett a régi *res publica* értékeivel és hagyományaival,¹⁷ s ha ő elfogadja a Caesar nyújtotta kegyet, úgy ennek Cicero számára két hozadéka is lehetett. E tény egyfelől legitimálhatta a pharsalosi csata utáni, Caesar és Cicero közti megbékélést, amit Pompeius hívei közül sokan árulásnak tekintettek,¹⁸ másfelől minél nagyobb számban tértek vissza a köztársasági rend befolyásos hívei Rómába, annál inkább növekedhetett az esély a hajdani államrend helyreállítására.¹⁹ Még mielőtt Marcellus maga lépéseket tett volna, ügye szóba került egy szenátusi ülésen, amelyen – Cicero apósa, L. Piso kezdeményezésére – a testület szinte egyhangúlag a kegyelem megadása mellett foglalt állást.²⁰ Azon kérdésre, hogy a kezdeményezés spontán indíttatásból fakadt-e, vagy pedig a caesari propaganda színjátékának kell-e tekintenünk, aligha adható egyértelmű válasz. Ezen ülésen, ami reményt adott Cicerónak arra, hogy a szenátus visszanyerheti régi tekintélyét, és arra nézvést is reményt csillantott meg, hogy Caesar szintén hajlandó lehet a *res publica* helyreállítására²¹ – amint e bizakodást tükrözi Sulpicius Rufusnak írott levele is²² –, megtörte önkéntes némaságát, hálát mondva Caesarnak.²³ Marcellus már nem részesülhetett a caesari kegy előnyeiben: a hazaúton 45. május 27-én barátja, P. Magius Cilo meggyilkolta, s e gyilkosságban Caesart Cicero szerint sem terhelve felelősség.²⁴ A *Pro Marcello* kiadására 45 májusában került sor, kilenc hónappal elhángzása után, hiszen Caesar

13. Cic. *Att.* 5, 2, 3; *fam.* 12, 15, 2; Sall. *hist.* 1, 9; Dio Cass. 40, 59; Plut. *Caes.* 29; Suet. *Iul.* 28.

14. Cic. *Brut.* 249. sk.

15. Cic. *fam.* 4, 11, 2.

16. Cic. *fam.* 4, 7. 8. 9.

17. Cic. *Marc.* 3.

18. Cic. *Marc.* 13; *fam.* 7, 3, 6; Seel, O.: *Cicero. Wort, Staat, Welt.* Stuttgart 1967³. 340.

19. Cic. *fam.* 4, 8, 2; 4, 9, 1. 3; 6, 6, 11; Büchner, K.: *Cicero. Bestand und Wandel seiner geistigen Welt.* Heidelberg 1964. 353; Seel 338.

20. Cic. *Marc.* 3. 13. 33; *fam.* 4, 4, 3.

21. Cic. *Marc.* 2; Meyer 406. sk.; Gelzer 293.

22. Cic. *fam.* 4, 9, 2.

23. Cic. *fam.* 4, 4, 3. sk.

24. Cic. *Att.* 13, 10, 3; *fam.* 4, 12.

Hispaniában olvashatta.²⁵ Ezek alapján jó eséllyel feltételezhetjük, hogy az elhangzott beszédet Cicero néhány ponton átszerkeszthette, és 46 szeptembere utáni érzéseinek is hangot adhatott benne.²⁶

Érdemes figyelmet szentelni Rochlitz gondolatmenetének, amely szerint a *Pro Marcello* egyfajta uralkodótükör, vagyis nem annyira Caesar mint történelmi személy valós vonásainak képét tárja elénk, mint inkább az adott körülmények között ideálisnak tekinthető uralkodóval szemben állított követelményeket. Ily módon tehát az *oratio* nemcsak a Marcellusnak adott kegyelemért tolmácsolt hála, hanem a korviszonyokat építő és nevelő jellegű kritika tárgyává tevő politikai programbeszéd is.²⁷ Az eddigi caesari eredmény az átlagember mércéjével mérve több, mint elégséges, a *dictator* személyiségéhez mérve azonban még túl kevés,²⁸ ám ellentétes magatartása veszélyeztetheti mind kortársai, mind az utókor ítéletét, és beárnyékolhatja eddigi tetteit,²⁹ ezáltal a *dignitas*ára – amelynek sérelme miatt kirobantotta a polgárháborút – érzékeny Caesart gyenge pontján szólítja meg.³⁰

A beszéd második része a jövőben Caesarra váró feladatokat számlálja elő.³¹ Cicero első helyen Caesar biztonságának kérdésével foglalkozik, kiváltképp mivel a közelmúltban a *dictator* felvetette a szenátusban az ellene szőtt állítólagos merénylet tervét. A szónok itt az uralkodótükrök azon szokásos toposzához nyúl, amely szerint egyfelől az uralkodó biztonsága az alattvalók biztonságán alapul,³² másfelől a jóságos uralkodónak nincsen mitől tartania alattvalói részéről, hiszen éppen azok nyújtják számára a legbiztosabb oltalmat.³³ Miután tehát Caesar aggodalmait eloszlatta, a közjó érdekében teendő intézkedések egész sorát tárja a *dictator* elé,³⁴ hiszen – szintén a szokványos toposzok egyikével élve – ő lehet az egyetlen, aki jó orvosként képes a polgárháború ütötte sebeket meggyógyítani.³⁵ Ezzel Cicero Caesart kiemelt felelősségére emlékezteti, s egyúttal bírálja is azon kijelentését, miszerint földi hivatását immáron beteljesítette,³⁶ hiszen

25. Cic. Att. 13, 12, 2.

26. Dyer: *i. m.* 19.

27. Rochlitz 79. skk.; Dyer 20.

28. Cic. Marc. 26. sk.

29. Cic. Marc. 26. 30.

30. Rochlitz: *i. m.* 81¹⁹.

31. Cic. Marc. 20–32.

32. Cic. Marc. 21. sk. Vö. Cic. Phil. 12, 25.

33. Cic. Marc. 21. Vö. Cic. off. 2, 23; Phil. 2, 112; Sall. epist. 1, 3, 3.

34. Cic. Marc. 23.

35. Cic. Marc. 18. 22. 29. 32. Vö. Sall. epist. 1, 6, 4; Cic. Q. fr. 1, 1, 31; rep. 1, 54. 64; 5, 8; Lig. 30. Sen. clem. 1, 17, 1.

36. Cic. Marc. 25.

még adósa a polgárháborúba taszított *res publicának* a legfontosabbal: a helyreállítás, az újjáépítés munkájával³⁷ – hiszen e nélkül háborús sikerei is kétes színben tűnnek majd fel az utókor szemében.³⁸ Mindezzel azonban nemcsak az államnak tartozik, hanem önnön, az emberi határokon túlnövő természetének is.³⁹ Miután megismételte a római nép megosztottságának és belső bizonytalanságának tényét, Caesart mint egyetlen, az egységet megteremteni képes személyt – ismét egy jól ismert toposzt alkalmazva⁴⁰ – részesíti elismerésben,⁴¹ és általános felhívást intéz mind Caesarhoz, mind a közösséghez az egység és az együttműködés megteremtésére.⁴² Újból, kiemelten hangsúlyos ponton él a közösségnek az uralkodótól s ugyanakkor a köz ügyeit felelősen (*bonitate, aequitate*) irányító uralkodó személyének és biztonságának a közösségtől függésének toposzával.⁴³ Majd pátosszal telt ígéretet tesz Caesarnak – hiszen a számára felállítandó testőrség kérdése éppen ekkortájt került szóba a szenátusban⁴⁴ – arra az esetre, ha eddigi magatartásához hű marad, és következetesen érvényesíti eddig is képviselt elveit: tulajdon testükkel védelmezik majd életét és biztonságát.⁴⁵

Érdemes némi figyelmet szentelni e záró gondolatmenetnek, amivel Cicero sajátos logikai csapdába kényszeríti Caesart. Kiindulópontként azon alap szolgál, miszerint a zsarnok halált érdemel. Ezt két premisszára bontja: egyrészt az erényes uralkodót nem szabad/kell megölni, tehát nem kell félnie, másrészt Caesar a közelmúltban erényről tett tanúbizonyságot. A premisszákból levont következtetés: Caesarnak, amíg erényesen gyakorolja hatalmát, nem kell életéért rettegnie. Mindezt tovább bontva: egyfelől ha Caesar továbbra is teret enged *clementiájának*, akkor nem kell félnie; másfelől ha a *clementia* gyakorlása során önkényuralkodóként viselkedik az egykoron vele egyenrangúakkal szemben, akkor zsarnokként megérdemli a halált.⁴⁶ Ezen érvelési módot a *De inventioné*ben Cicero *complexiónak* nevezi, és azon alternatíva-típust érti alatta, amelyből a megkérdezett bármelyiket választja is, erkölcsileg tisztán nem jöhet ki a szituációból – vagyis egyfajta „huszonkettes csapdája” helyzetet teremt a megszólított számára.⁴⁷

37. Cic. *Marc.* 25.

38. Cic. *Marc.* 25–29.

39. Cic. *Marc.* 27.

40. Vö. Cic. *Q. fr.* 1, 1, 25; Sall. *epist.* 1, 5, 1. 3; 1, 6, 5; 2, 7, 2.

41. Cic. *Marc.* 31–33.

42. Cic. *Marc.* 32.

43. Cic. *Marc.* 31.

44. Plut. *Caes.* 57, 2; Cic. 40, 4.

45. Cic. *Marc.* 32. Vö. Cic. *Mil.* 32; Sen. *clem.* 1, 3, 3.

46. Dyer 23.

47. Vö. Cic. *inv.* 1, 45.

Azon ígéret, miszerint Caesart a római előkelők saját testükkel fogják védelmezni, ha az elvárásokhoz alkalmazkodva jár el, egyúttal burkolt fenyegetés is. Az egyéb – olykor ironikusan, olykor hízelgésként megfogalmazott – fenyegetések természetesen hasonlóképp burkoltak: a Caesar dicsőségének egyedüli, vagyis *socius* nélküli volta⁴⁸ és a hazának leróni tartozott adósságának említése.⁴⁹ Vajon hogyan tudja Caesar leróni azon hazának tartozását, amelynek törvényeit megsértette?⁵⁰ Ha Caesar nem venné tudomásul helyzetéből fakadó morális kötelezettségeit, ha nem cselekednék ezeknek megfelelően, illetve ha valóban azon általa tett kijelentés vezérelné, hogy már nem támaszt elvárásokat az étellel szemben,⁵¹ tehát vele szemben sem lehet elvárásokat támasztani, akkor – amint ezt a *De officiis*-ben utóbb Cicero megfogalmazta⁵² – saját magát rekeszti ki az emberi közösségből, s mint magát a közösségen felül és kívül helyező, félelmet gerjesztő és félelemben élő zsarnok, halált érdemel.⁵³

Az antikvitás inkább kritikát, semmint dicséretet látott a *Pro Marcelló*-ban, ám e meggyőződést korántsem osztotta mindenki, hanem az *oratio*-ban inkább Caesar *clementiájának* magasztalását fedezték fel, illetve egyfajta buzdítást annak változatlan gyakorlására.⁵⁴ A modern szakirodalom egyik része is ebben látja a *Pro Marcello* jelentőségét,⁵⁵ s némelyek Cicerót is már-már a caesari *dictatura* ideológusának színében tüntetik fel.⁵⁶ Mások a *clementia Caesaris* cicerói magasztalását a szónok részéről kétes értékű dicséretként, mi több, elmarasztaló kritikaként értékelik.⁵⁷ Abban azonban szinte egységes nézeten vannak a kutatók, hogy a *clementiát* emelik ki mint a beszéd elemi fontosságú kulcsfogalmát.⁵⁸

A *sapientia* és a *consilium* azon motívumok, amelyeknek Cicero szerint Caesar jövőbeli politikáját vezérelniük kell, amint ezt a beszédben hosszasan taglalja.⁵⁹ Érdemes megemlíteni, hogy míg a *clementia* csupán az *oratio*

48. Cic. *Marc.* 7.

49. Cic. *Marc.* 27.

50. Dyer: *i. m.* 28.

51. Cic. *Marc.* 21–22.

52. Cic. *off.* 3, 32.

53. Dyer 26.

54. Rochlitz 103.

55. Dahlmann, H.: *Clementia Caesaris*. In: H. Oppermann (Hrsg.): *Römertum*. Darmstadt 1970; Klass, J.: *Cicero und Caesar*. Berlin 1939. 182. skk.

56. Ewert, G.: *Ciceros Rede Pro M. Marcello als bedeutsames zeithistorisches Dokument*. *Wochenzeitschrift Rostock* 1969. 416; 447.

57. Giebel, M.: *Marcus Tullius Cicero*. Reinbek bei Hamburg 1977. 99.

58. Meier, C.: *Die Ohnmacht des allmächtigen Diktators Caesar. Drei biographische Skizzen*. Frankfurt am Main 1980. 210.

59. Cic. *Marc.* 23–32.

első,⁶⁰ a polgárháborúval foglalkozó, múltra irányuló részében fordul elő, addig a *sapientia* a második, a jövő politikája felé forduló részben is.⁶¹ A caesari *sapientia* eljövendő és elvárt megnyilvánulási terepe a *res publica* helyreállítása,⁶² hiszen valódi dicsőség a *dictatorra* is csak ebből háramolhat.⁶³ E ponton részint a kritika, részint az irónia fegyverével igyekszik Caesart a köz érdekében végrehajtandó tettekre sarkallni, hiszen önnön *dignitasát* már megóvta ugyan a polgárháború kirobbantásával,⁶⁴ ám éppen ezért nincsen joga innentől fogva visszavonulni a közügyektől,⁶⁵ hiszen még nem rótta le az államnak és saját nagyságának tartozott adósságát.⁶⁶ A *Caesar clemens* képnek a filozófusi magasságokba emelt *Caesar sapiens* képbe történő átfordításával Cicero a kegyet gyakorló egyeduralkodó eszméjének helyébe a szenátorok közül mint *primus inter pares* kiemelkedő, nagyobb felelősséggel felruházott államférfi ideáját állítja.⁶⁷

Giusto Picone (ed.): *Clementia Caesaris. Modelli etici, parenesi e retorica dell'esilio. (Clementia Caesaris. Etikai modellek, parainezisek és a száműzetés retorikája.)* Palumbo, Palermo, 2008. 382 pp.

Nótári Tamás

---

60. Cic. *Marc.* 1–19.

61. Cic. *Marc.* 20–32.

62. Cic. *Marc.* 23. skk.

63. Cic. *Marc.* 26.

64. Vö. Caes. *civ.* 1, 9.

65. Vö. Cic. *fin.* 3, 64.

66. Cic. *Marc.* 27.

67. Cic. *Marc.* 32.